

<https://doi.org/10.62837/2024.11.47>

BAĞIROVA RUHLANƏ İDRIS QIZI

Azərbaycan Dillər

Universiteti

Təbriz küç.81 ruhlana@rambler.ru

PREDİKATİV KONSTRUKSIYA YARADAN PARTİSİPLƏR (Alman və Azərbaycan dillərinin müqayisəsi əsasında)

Açar sözlər: feili sifət, xəbərlik konstruksiya, sintaqmatik səviyyə

Keywords: participle, predicative construction, syntagmatic level

Ключевые слова: причастие, предикативная конструкция, синтагматический уровень

Tədris prosesində prioritet istiqamət kimi qəbul edilmiş kommunikativ yanaşma təlim prosesinin real həyatda baş verən kommunikasiya prosesinə mümkün qədər yaxın olan şəkildə təşkil olunmasını tələb edir. Elə bu səbəbdən də ünsiyyətdə dil vahidlərindən, o cümlədən partisiplərdən düzgün və məqsəduyğun şəkildə istifadə etməsinə ehtiyac duyulur. Bədii ədəbiyyatda, eləcə də elmi ədəbiyyatda tez-tez genişlənmiş təyinlərə, xəbər konstruksiyalarına rast gəlinir. Bu vahidlərin, xüsusən də, müxtəlif sistemli dillərdən tərcümələrində bəzən çətinliklər yaranır. Eyni fikrin iki müxtəlif sistemli dildə ifadəsi zamanı, hər bir dilin öz daxili qanunauyğunluqları əsas götürülür. Alman dilində işlənən partisipli cümlələr Azərbaycan dilində müxtəlif formalarda ifadə olunur. Bu da partisiplərin cümlə daxilində hansı cümlə üzvü ilə əlaqədə olmasından asılıdır. Sintaqmatik səviyyədə hər bir partisip işləndiyi cümlənin tərkibində özündən əvvəl və ya sonra işlənən müxtəlif sözlərlə sintaktik və semantik əlaqədə olur. Məhz bu prosesdə partisipin cümlədaxili funksiyası, yəni onun təyin, zərflilik və predikativ kimi işlənməsi üzə çıxır. Alman dilində partisiplərin əsas sintaktik funksiyalardan biri predikativlikdir. Bu funksiyada işlənən partisiplərin Azərbaycan dilində ifadə vasitələrinin özünəməxsus cəhətləri vardır. Bunlara əməl olunmadan tərkibində predikativ kimi işlənən partisiplər olan cümlələrin Azərbaycan dilində tərcüməsi müəyyən çətinliklər törədir. İsmi xəbərin tərkib hissəsi olan predikativin ifadə vasitələri müxtəlifdir.

Müasir alman dilində partisip I predikativ kimi o halda işlənir ki, o, sifət kimi işlənmiş olsun. Məs.:

“Dieser Roman ist *spannend*” –/Bu roman *maraqlıdır*/.

“Dieser Roman ist *spannend*” – /Bu roman *əyləndiricidir/ cəlb edicidir*/.

Bu cümlədə „ist *spannend*” cümlənin predikatı kimi çıxış edir. İsmi xəbərin predikativ hissəsini təşkil edən „*spannend*” burada sifətləşmişdir və o, „ist” kopula ilə birlikdə cümlədəki informasiyaya aid hökmü bildirir. „Ist *spannend*” cümlənin predikat sahəsini təşkil edir və yeni informasiyanın ifadəsinə xidmət edir.

„Spannend” predikativ funksiyada heç bir dəyişikliyə uğramır. Dəyişən yalnız ismi xəbərin kopula hissəsi olur. Məs.:

Das Buch ist spannend. / Die Bücher sind spannend.

Cümlənin Azərbaycan dilində ifadəsində müxtəlif variantlardan istifadə oluna bilər. Birinci halda „Bu roman maraqlıdır” variantında cümlənin xəbəri „maraqlıdır” sifəti ilə ifadə olunmuşdur. Daha doğrusu, „maraqlı” sifəti xəbər şəkilçisini qəbul etmişdir. Alman dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində sifət formasını dəyişir və şəkilçilər qəbul edə bilər. Məs.:

Sən maraqlısan. / Onlar maraqlılırlar və s.

İkinci halda isə həmin cümləni „Bu roman əyləndiricidir/ cəlb edicidir” kimi ifadə etmək mümkündür. Bu vəziyyətdə alman dilində predikativ kimi işlənən „spannend” partisipi Azərbaycan dilində də feili sifət formasında ifadə olunur. Subyektdən asılı olaraq, predikat modifikasiya olunur.

Alman dilində təsriflənən feillə (werden) işlənən partisip II dəyişməz olur. İsimlə əlaqədə işləndikdə isə partisip II sifətin əlamətlərini qəbul edir. Azərbaycan dilində birinci variantda köməkçi feil olmadığından, əsas feil dəyişkən xarakterli olur. Məs.: „Der Tisch wird gedeckt sein” - /Stol açılacaq./

„Der Tisch wird gedeckt sein” cümləsində „gedeckt” partisip II-si infinitiv II formasının yaranmasına xidmət edir. Məs.: *gedeckt sein*. Alman dilində predikat funksiyasını yerinə yetirən partisip II hərəkətin baş vermə zamanına münasibətdə Futurum II-ni əks etdirir. Məs.:

Morgen wird er die Arbeit beendet haben (Sabah o, işi qurtarar.).

Q.Helbiq və Y.Buşa qeyd edirlər ki, belə vəziyyətdə perfektiv zaman, yəni hərəkətin baş vermə zamanı danışq vaxtından sonra baş verir [7. s.133,]. Bu tip cümlələrdə partisip II ilə yaranan Futurum II ehtimal mənasında modallıq ifadə edir. Həmin mənbədə o da qeyd olunur ki, bu cür cümlələr alman dilində perfektivdə işlənən cümlələrlə eynilik təşkil edir və bunlar bir-birilərini əvəz edə bilər:

Morgen wird er die Arbeit beendet haben.

Morgen hat er die Arbeit beendet.

Həmin cümlələrdə „gestern” və „morgen” sözlərinin işlədilməsindən asılı olaraq partisip II ilə ifadə olunan hərəkətin hansı zamanla münasibətdə olduğu müəyyənləşir. Məs.: Er wird die Arbeit gestern (in der vorigen Woche) beendet haben. (Vergangenheit - keçmiş zaman)

Er wird die Arbeit morgen (in der nächste Woche) beendet haben. (Zukunft – gələcək zaman)

Bu cümlələrdə hərəkətin keçmiş və ya gələcək zamanlara aid olması həmin cümlələrdə ifadə olunan „gestern” və „morgen” kimi zaman zərflərinin mənası ilə bağlıdır.

Həmin cümlələrin Azərbaycan dilində ifadəsi məsələsinin araşdırılmasından aydın olur ki, birinci variantda mürəkkəb strukturlu predikat konstruksiyası Azərbaycan dilində sadə konstruksiya ilə verilir. Məs.:

O, işi dünən qurtardı.

Burada „qurtardı” hökmün keçmiş zamana aid olduğunu və qeyri-qətilik ifadə etdiyini bildirir. Əlbəttə, Azərbaycan dilində də hərəkətin keçmiş zamana aid olduğunu keçmiş zaman ifadə edən „dünən” zaman zərfi də göstərir. Deməli, burada zaman anlayışını ifadə edən leksik faktorun da rolu az deyil.

İkinci variantda bu faktor „morgen” zaman zərfində öz ifadəsini tapıb. Cümləni Azərbaycan dilində aşağıdakı variantda ifadə etmək olar: O, işi səhər qurtarar. Cümlənin predikat konstruksiyası „wird beendet haben” Azərbaycan dilinə „qurtarar” kimi tərcümə edilir və hökmün ifadəsində qətilik tam göstərilir. Ona görə də Azərbaycan dilində xəbər funksiyasını yerinə yetirən „qurtarar” feil forması gələcəyə aid hərəkəti qeyri-qəti gələcəkdə göstərir. Alman dilində bu strukturlu cümlələrdə partisip II futurum II formasının yaranmasına xidmət göstərən infinitiv II-nin tərkib elementi kimi çıxış edir. Alman dilində predikat funksiyasını yerinə yetirən partisip II özündən əvvəl və sonra işlənən köməkçi feillərlə konstruksiya yaradır və bu forma Azərbaycan dilində sadə formada öz əksini tapır.

Təhlildən məlum olur ki, alman dilində müəyyən konstruksiyalarda xəbər iki və daha artıq hissədən ibarət olur.

Xəbərin təsriflənməyən, lakin verbal hissəsi qrammatik xəbər hissəsi kimi göstərilir. Qrammatik xəbər hissəsinin işlənməsi mütləqdir. Onların eliminasiyası qeyri-qrammatik cümlə formasına səbəb olur. Məs.:

Das Buch wird gelesen. / Das Buch wird.

İkinci variant qrammatik cəhətdən tamamlanmayıb və fikir anlaşılmır.

Bəzi hallarda predikat hissəsinin eliminasiyası cümlənin semantik cəhətdən dəyişikliyə uğramasına gətirib çıxarır. Məs.:

Er hat das Buch gelesen. / Er hat das Buch.

Baxmayaraq ki, qeyd olunan cümlələrin qrammatik və semantik cəhətdən alman dilində işlənməsi məqbul hesab olunur, lakin onlar fərqli sintaktik struktura malik olub, fərqli də semantik xüsusiyyətin daşıyıcısıdır. Şübhəsiz ki, belə vəziyyətdə kontekstin də rolu nəzərə alınmalıdır.

Bu cümlələr Azərbaycan dilində də semantik cəhətdən fərqli cümlələr kimi ifadə olunur. Məs.: O, kitab oxudu. / Onun kitabı var.

İkinci cümlədə partisip II-nin ixtisar olunması cümlənin semantik mənasını dəyişmişdir. Azərbaycan dilində isə ixtisar mümkün deyil və cümlələrdə xəbərlər müxtəlif feillərlə ifadə olunmuşdur. Nəticədə cümlələr müxtəlif semantik və sintaktik strukturlu vahidlər kimi çıxış etmişdir.

Alman dilində feilin partisip formasından cümlədə konjunktiv formasının (Perfekt, Plusquamperfekt, Konditionalis II) düzəldilməsində və ifadəsində də istifadə olunur. L.R.Zinder və T.V.Stroyeva bu məsələyə münasibət bildirirərək qeyd edirlər ki, konyunktivin perfekt və pluskvamperfekt formaları xəbər formasının müvafiq formalarından onunla fərqlənir ki, birincidə köməkçi feil konyunktivdə

təsrif olunur. Məs.: du habest gesagt, sei gekommen (Perfekt), du hättest gesagt, wäre gekommen (Plusquamperfekt) [10. S.186].

Verilmiş konstruksiyalarda partisip II dəyişməz forma kimi çıxış edir. Hədisəyə münasibətdə modallıq təsriflənən köməkçi feillə ifadə olunur. Məs.:

Beinahe hätte ich dich nicht erkannt.

Bu cümlədə ifadənin qeyri-reallığı göstərilmişdir.

Azərbaycan dilində bu cümlə „Az qala mən səni tanımayacaqdım” kimi ifadə olunur və bu vəziyyətdə qeyri-reallıq „az qala” sözündə öz ifadəsini tapmışdır. Ancaq cümlənin alman dilində konyunktivdə işlənməsi də hərəkətin icrasında qeyri-reallığı əks etdirir. Alman dilində analitik forma kimi işlənən kondisional 2-nin yaranma modelini nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, o, köməkçi feil „werden” feilinin preteritum konyunktivindən + əsas feilin məsdər 2 formasından əmələ gəlir. Məs.:

Ich würde gefahren sein. / Ich würde geschrieben haben.

Verilmiş cümlələrdə subyekt digər şəxslərlə əvəz edildikdə yalnız „werden” köməkçi feilinin preteritum konyunktiv-i dəyişir, məsdər 2 forması isə heç bir dəyişikliyə uğramır. Məsdər 2 formasının tərkib hissələrindən biri, yəni əsas hərəkət ifadə edən hissəsi partisip 2 formasında çıxış edir. İcraçının hərəkətə münasibəti kondisional 2 zaman forması ilə bildirilir.

Bəzi mənbələrdə qeyd olunur ki, alman dilində feillərin kiçik qrupu əsas feil (Vollverb) kimi partisip II ilə əlaqələnərək predikat kimi işlənir. Məs.:

Ich fand den Film gelungen. „Fand ... gelungen” cümlənin xəbəridir. Burada partisipin subyekt kimi təsirlik halda işlənən „den Film” çıxış edir [7.s.108].

Təhlil göstərir ki, Azərbaycan dilində həmin fikir fərqli forma ilə ifadə olunur. Məs.: Mən filmi baş tutmuş hesab edirəm. Həmin fikir istər alman dilində, istərsə də Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlə şəklində də ifadə oluna bilər. Məs.:

Ich fand, dass der Film gelingen war. /Hesab edirəm ki, film baş tutub./

Əlbəttə, bu halda birinci vəziyyətdə partisip II kimi işlənən „gelungen” budaq cümlədə hərəkətin aktivdə keçmiş zamanda baş verdiyini bildirir və „der Film” subyekt funksiyasını yerinə yetirir. Azərbaycan dili variantında alman dilindəki predikativ konstruksiya keçmiş zamanda işlənən „baş tutub” feilində öz ifadəsini tapıb. Birinci halda işlənən „fand ... gelungen” konstruksiyası cümlənin mürəkkəb verbal xəbərini təmsil edir. Həmin cümlənin mürəkkəb konstruksiyaya transformasiyasında bu mürəkkəb verbal xəbər hissələrinə ayrılaraq iki təsriflənən feil formasında özünü göstərir: „fand” – „hesab etdim”, „gelungen war” – „baş tutub”.

„Gelungen” partisip II-si ilə ifadə olunan hərəkətin cümlədəki hərəkətə (fand) münasibətdə əvvəl baş verdiyi müəyyən olunur. „Fand ... gelungen” predikat konstruksiyasını yaradan hissələr cümlədə çərçivə konstruksiyasını yaradır. Cümlənin genişlənməsi üçün istifadə olunan əlavə sözlər bu çərçivə daxilində işlənir və predikat sahəsini təmsil edir. Oxşar struktur „kommen” təsriflənən feili ilə

əlaqədə predikat hissəsi kimi işlənən partisipdə də özünü göstərir. Məs.: Die Kinder kamen gelaufen. „Gelaufen” cümlənin xəbərinin bir hissəsini təşkil edir. Əvvəlki cümlədən fərqli olaraq, burada partisiplə ifadə olunan hərəkətlə, təsriflənən feilin hərəkətinin zamana münasibəti eyni zamanla bağlıdır. Qeyd olunan cümləni Azərbaycan dilində ifadə etmək üçün „Uşaqlar qaçaraq gəldilər” variantından istifadə olunur. Əlbəttə, alman dili ilə müqayisədə Azərbaycan dilində mürəkkəb xəbər deyil, sadə xəbərdən istifadə olunmuşdur. Alman dilində mürəkkəb xəbərin bir hissəsi kimi çıxış edən partisip II Azərbaycan dilində başqa bir sintaktik funksiya yerinə yetirir. Daha doğrusu, alman dilində partisip II kimi çıxış edən „gelaufen” Azərbaycan dilində xəbər qrupuna daxil olub, onu tərz baxımından izah edən zərflilik funksiyasını yerinə yetirən feili bağlama şəklində ifadə olunur. Deməli, Azərbaycan dilində bu söz müstəqil cümlə üzvü kimi (tərzi-hərəkət zərfliyi) çıxış edir.

Məs.: *Uşaqlar qaçaraq gəldilər.*

Burada „qaçaraq” tərzi-hərəkət zərfliyi „gəldilər” xəbəri ilə birlikdə xəbər sahəsinə daxil olur və xəbərin tamamlanmasını təmin edir. Feili bağlamanın ifadə etdiyi hərəkətlə cümlədə ifadə olunan əsas hərəkətin baş verməsi eyni zamana, yəni keçmiş zamana təsadüf edir. Bu tip feili xəbərlə cümlələri K.Abdullayev kommunikativ natamam cümlə kimi nəzərdən keçirir. Onun fikrincə, həm təsirli, həm də təsirsiz feili xəbərlər semantik planda bir neçə, bəzən sonsuz sayda obyekt tələb edib münasibətə girə bilər və real olaraq obyekt tamamlıqsız vəziyyətin mövcudluğu onların bu halda semantik natamamlığından xəbər verir [1. S.47-48].

Həmin cümlənin alman dili variantında xəbər „kamen gelaufen” iki tərkib hissədən ibarətdir: „kamen” təsriflənən feili və „gelaufen” partisip II-si. Burada partisip II forması təsriflənən feildən sonra işlənmişdir. Azərbaycan dilində həmin fikir ifadə olunduqda feil cümlənin sonunda işlənir, „qaçaraq” feili bağlaması isə xəbərdən əvvəl durur. Bu mövqe aktuallaşmış üzv üçün müəyyənlanmış mövqedir. Son mövqe bilavasitə xəbərdən əvvəlki mövqedir. Bu remanın – yeni məna daşıyan aktual üzvün cümlənin başqa tərkib komponentlərinə münasibətdə mütləq postpozisiya mövqeyidir [1.S.100].

Perfekt zaman formasının ifadəsində iştirak edən təsirli feillərin partisip II “haben” köməkçi feili ilə predikat yaradır. Təsirli və təsirsiz olmasından asılı olmayaraq qayıdış feillər də “haben” köməkçi feili ilə perfekti yaradır. Məsələn:

“Ariane hat schon den Koffer gepackt” [14, s.11] – (Ariane çamadanı artıq qablaşdırıb);

“An der nächsten Straßenkreuzung hat der Mann sie an den Händen gepackt” [15, s.92] – (Növbəti küçə kəsişməsində kişi onun əllərindən tutmuşdu);

“Sie hat sich geschämt” – (O utanıb).

Birinci və ikinci cümlədə predikatın dəyişməz forması kimi təsirli feilin partisipi “gepackt” çıxış edir. Üçüncü cümlədə isə “sich schämen” qayıdış feilinin partisip II formasından istifadə olunmuşdur. Bu strukturlu cümlələri Azərbaycan

dilində ifadəsi üçün “packen” və “sich schämen” feilləri keçmiş zamanda götürülür. İrəlidə verilmiş alman dilindəki cümlələrin Azərbaycan dilindəki ifadə formalarını müqayisə edirik:

“Ariane çamadanı artıq qablaşdırıb”;

“Növbəti küçə kəsişməsində kişi onun əllərindən tutmuşdu”;

“O utanıb”.

Cümlələrin Azərbaycan dilindəki qarşılığının təhlilindən onlarda alman dilində olduğu kimi, partisip II formasından, yəni feili sifətdən istifadə olunmadığı məlum olur. Cümlələrdə feili xəbərlər keçmiş zaman formasında işlənən feillərlə ifadə olunmuşdur.

Alman dilində partisip II forması “hatte” və “war” köməkçi feillərinin preteritumu ilə işlənərək feilin məlum və məchul növlərini yaradır. Məsələn:

“Ich hatte gelobt” – (Mən tərifləmişəm.) (aktiv forma);

“Ich war gelobt worden” – (Məni tərifləyirdilər) (passiv forma).

Alman dilindəki bu xəbər şəkli hərəkətin keçmiş zamanda baş verən hadisə ilə müqayisədə daha əvvəl baş verdiyini bildirir. Burada tamamlanmış keçmiş zaman ifadə olunur, yəni keçmişdən əvvəlki keçmiş zaman və ya üçüncü keçmiş zaman. Bu cür cümlələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsində də zaman fərqi nəzərə alınır. Bu məqsədlə keçmiş zamanın hekayə və rəvayət formalarından istifadə olunur.

Alman dilində təsirli feillərin partisip II forması “sein” feili ilə birlikdə predikativ konstruksiya yaradır. Bu da cümlənin mübtədasının vəziyyətini bildirir. Bu tipli konstruksiyalar cümlədə ismi xəbər funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn: “Das Land ist befreit”. Burada “ist befreit” ismi xəbər kimi çıxış edir. Azərbaycan dilində bu cümlə “Ölkə azad edilib” kimi tərcümə olunur və “ist befreit” “azad edilib” kimi verilmişdir. Hər iki dildə hərəkətin icrasında məchulluq özünü göstərir.

Azərbaycan dilində feili sifət ismi xəbərin ad hissəsi (yəni predikativ) kimi işləndikdə isimləşir. Məs.: “Mən biləndə ki, mənim həmkarlarım, dostlarım qədirbiləndir, onda yaşamaq bir az da gözəl olur, onda heç ölmək də qorxulu olmur, bala” [12, s.32].

Burada işlənmiş “qədirbiləndir” feili sifəti həm təyin edən, həm də təyin olunan kimi çıxış etmişdir. Xəbər morfoloji üsulla ifadə olunmuşdur. Bunun formal əlaməti “-dir” şəkilçisidir. Qeyd olunmuş morfoloji vasitələr, yəni xəbər şəkilçiləri feili sifətlərə, eləcə də feili sifət tərkiblərinə əlavə olunmaqla cümlədə xəbərin yaranmasını təmin edir. Məs.: “Bəlkə də bu səs heç Humayın səsi deyildi, bəlkə də bu körpə bu anda şəhərin hansısa uşaq evinə veriləndir” [11, s.319].

Bu cümlədə feili sifət tərkibi xəbər yerində işlənmişdir. Feili sifətin təyin etdiyi söz ixtisar olunmuş və feili sifət isimləşərək ismi xəbər şəkilçisini qəbul etmişdir. Təyin olunanın müəyyənlişməsi kontekst vasitəsilə mümkün olur. H.İ.Mirzəyev xəbər şəkilçilərini qəbul etmək işində feili sifətlərin hamısı eyni xüsusiyyətə malik olmadığını qeyd edir. Müəllif görə, “bunların özlərinə məxsus

spesifik əlamətləri vardır. “-an” şəkilçisi ilə düzələn feili sifətlər hal, cəm və mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etdikdən sonra da xəbər şəkilçisi qəbul edə bilər.

Məs.: “Kitab əla oxuyanındır”; “Bu yeni dünyaya xor baxanlardır” [3, s.117].

Xəbər şəkilçisi ilə cəm şəkilçisi yerini dəyişməklə feili sifətdə bəzən feillik, bəzən də adlıq məzmunu üstünlük təşkil edir.

Məs.: “Onlar oxuyandılar”. Burada cəm şəkilçisi xəbər şəkilçisindən sonra işlənib. Bu vəziyyətdə feili sifətdə feillik məzmunu üstünlük təşkil edir. Ancaq “Onlar oxuyanlardır” cümləsində xəbər yerində işlənən feili sifətdə xəbər şəkilçisi sonda, cəm şəkilçisindən sonra işlənmişdir. Belə vəziyyətdə xəbər kimi işlənən feili sifətdə adlıq xüsusiyyəti üstünlük təşkil edir.

“-dıq4” şəkilçili feilin sifətlər hal və cəm şəkilçisi olmadan belə xəbər şəkilçisini qəbul edə bilər.

Məs.: “Bu mənim oxuduğumdur”;

“Bu sənin oxuduğundur”;

“Bu onun oxuduğudur” və s.

Bu şəkilçili feili sifətlər mənsubiyyət, hal və cəm şəkilçilərindən sonra xəbər şəkilçisi ilə işləyə bilər.

Məs.: “Bu onun oxuduqlarıdır”.

Bu nümunədə “onun oxuduqlarıdır” xəbəri söz birləşməsi ilə ifadə olunmuşdur. Söz birləşməsinin ikinci tərəfi isimləşmiş feili sifətdir. Xəbər şəkilçisi qəbul etmiş feili sifət həmin şəkilçidən əvvəl cəm və mənsubiyyət şəkilçilərini də qəbul etmişdir. Feili sifət əmələ gətirən “-mış” şəkilçisi zaman şəkilçisi ilə omonim olduğundan onunla düzələn feili sifətlərin xəbər şəkilçisi qəbul etməsi üçün, əsasən, başqa yardımçı vasitənin olması zəruridir, çünki belə olmadıqda həmin sözlər feilin xəbər şəklini ifadə edir. Məsələn:

“O, müharibədə vuruşmuşlardandır”;

“O, müharibədə vuruşmuşdur”.

İkinci cümlədə xəbər feilin xəbər şəklindədir. Birinci cümlədə xəbər feili sifətlə ifadə olunmuşdur. “Vuruşmuş” feili sifətinin xəbər şəkilçisi qəbul edib, xəbər kimi işlənməsi üçün onun başqa vasitə kimi cəm və hal şəkilçisindən istifadə olunmuşdur.

Müqayisə etdiyimiz Azərbaycan və alman dillərinin materiallarını təhlilindən aydın olur ki, hər iki dilin sintaktik strukturunda partisiplər xəbər funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Elm, 1999. 281 s.
2. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Elm və təhsil. Bakı: Nurlan, 2010.
3. Mirzəyev, H.İ. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyasından xüsusi seminar. Bakı, 1971. 135 s.
4. Veysəlli F. German dilçiliyinə giriş. Bakı: Təhsil, 2003.

5. Арсеньева М.Г., Нарустранг Е.В. Deutsche Grammatik. СПб., М: 2012.
6. Eisenberg P. Grundriss der deutschen Grammatik. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 1999.
7. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Berlin: Langenscheidt, 2001.
8. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. VEB. Leipzig: 2003.
9. Schendels E. Deutsche Grammatik. Morphologie, Syntax, Text. М.: Vissaja skola, 1979.
10. Зиндер, Л.Р. Современный немецкий язык. / Л.Р. Зиндер, Т.В. Строева. М: 1957. 420 с.
11. Elxan Elatlı. Görünməyən izlər. Roman. Bakı: Elgün, 2013.
12. Hacızadə Ə. Vəfalım mənim. / Ə. Hacızadə. – Əsərləri, – c.5. – Bakı: Nafta-Press nəşriyyatı, 2004. 476 s.
13. Varis. Sonuncu ölən ümidlərdir. Roman. Bakı: Nurlan, 2008.
14. Bas Böttcher. Megaherz. Roman, Rotbuch/Sabine Groenewold Verlage. Hamburg: 2004
15. Grjasnova O. Gott ist nicht schüchtern. / O. Grjasnova. – Roman, – Berlin: Aufbau Verlag GmbH&Co., 2017.309 s
16. Herta Müller „Herztier“ Roman. Fischer Taschenbuch Verlag. 4. Verlage. Frankfurt am Main. Oktober 2009.

Xülasə

Müxtəlif sistemli dillər olmasına baxmayaraq Alman və Azərbaycan dillərində işlənən partisiplər cümlədə müxtəlif funksiyalarda işləyə bilər. Belə ki, onlar hər iki dildə atributiv, adverbial və predikativ funksiyalarda işləyə bilər.

Alman dilində partisiplərin sintaktik strukturda yerinə yetirdikləri əhəmiyyətli funksiyalardan biri predikativlik funksiyasıdır. Bu funksiyada işlənən partisiplərin Azərbaycan dilində ifadə xüsusiyyətlərinin özünəməxsus cəhətləri mövcuddur. Predikat cümlədə hökmün ifadəsinə xidmət edən cümlə üzvüdür və onun dildə ifadə vasitələri müxtəlifdir. Partisiplər də həmin ifadə vasitələrindən biridir. Deməli, partisiplər cümlədə müxtəlif sintaktik funksiyalar yerinə yetirirlər. Müasir alman dilində həm partisip I, həm də partisip II predikat kimi işləyə bilər. Partisip I o halda predikativ kimi işləyir ki, o sifət kimi işlənmiş olsun. Alman dilində predikat kimi işlənən partisip I Azərbaycan dilində də feili sifət kimi çıxış edir və subyektdən asılı olaraq cümlədə modifikasiya olunur. Alman dilində partisip II predikata aid olub, onu izah edir, predikat qrupunun tərkib elementi kimi çıxış edir. Təsirli feillərin partisip II forması „sein” köməkçi feili ilə birlikdə predikativ konstruksiya əmələ gətirir. Bu da cümlənin mübtədasının vəziyyətini bildirir və ismi xəbər funksiyasını yerinə yetirir. Eyni fikrin hər iki dildə ifadəsi zamanı hər bir dilin öz daxili qanunauyğunluqları əsas götürülür. Sintaqmatik səviyyədə hər bir partisip işləndiyi cümlənin tərkibində özündən əvvəl və ya sonra işlənən müxtəlif sözlərlə sintaktik və

semantik əlaqədə olur. Məhz bu prosesdə partisipin cümlədaxili funksiyası, yəni onun təyin, zərflik və predikativ kimi işlənməsi üzə çıxır.

Summary
Participles in a predicative construction
(Based on a comparison of german and azerbaijan languages)

Bagirova R. I.

Although there are different system languages, participles in German and Azerbaijani can be used in different functions, including sentences. There are many similarities between them, but there is also a difference. Thus, they can be used in both languages in attributive, adverbial and predicative functions.

One of the important functions that participles perform in the syntactic structure of the German language is the function of predicatives. The expressions used in this function have their own peculiarities of expression in the Azerbaijani language. A predicate is a part of a sentence that serves to express a sentence, and the means of its expression in a language are different. The participles are also one such means of expression. Thus, participles perform different syntactic functions in a sentence. In modern German, both participle I and participle II can be used as predicates. The participle I is used as a predicate when used as an adjective. The participle I, which is used as a predicate in German, also acts as a participle in Azerbaijani and changes in a sentence depending on the subject. In German, participle II refers to the predicate, explains it, acts as an integral part of the predicate group. Acting as a predicate in German, participle II creates a construction with auxiliary verbs developed before and after it, and this form is reflected in a simple form when converted to Azerbaijani. The participle form II of active verbs together with the auxiliary verb “sein” forms a predicative construction. This indicates the position of the subject sentence, and the title serves as a message. In expressing the same thought in both languages, the internal regularities of each language are taken into account. At the syntactic level, each participle is in syntactic and semantic relationship with the various words that are used before or after it in a sentence. It is in this process that the intrinsic function of the participle in a sentence, i.e. its use as a determiner, circumstance or predicative, is manifested.

Резюме
Причастия в предикативной конструкции
(На основе сравнения немецкого и азербайджанского языков)

Багирова Р.И.

Несмотря на разную систему языков, причастия в немецком и азербайджанском могут использоваться в разных функциях, в том числе в предложениях. Между ними много сходства, но есть и различия. Так, в обоих

языках они могут использоваться в атрибутивной, адverbiallyной и предикативной функциях. Одной из важных функций, которую выполняют причастия в синтаксической структуре немецкого языка, является функция предикатива. Выражения, используемые в этой функции, имеют свои особенности выражения в азербайджанском языке. Предикат - это часть предложения, которая служит для выражения предложения, и средства его выражения в том или ином языке различны. Причастия также являются одним из таких средств выражения. Таким образом, причастия выполняют различные синтаксические функции в предложении. В современном немецком языке причастие I и причастие II могут использоваться в качестве предикатов. Причастие I используется в качестве сказуемого, когда оно употребляется в роли прилагательного. Причастие I, которое используется в качестве сказуемого в немецком языке, также выступает в роли причастия в азербайджанском языке и изменяется в предложении в зависимости от подлежащего. В немецком языке причастие II относится к сказуемому, поясняет его, выступает в качестве составной части предикативной группы. Выступая в роли сказуемого в немецком языке, причастие II создает конструкцию со вспомогательными глаголами, развитыми до и после него, и эта форма при переводе на азербайджанский язык отражается в простой форме. Форма причастия II активных глаголов вместе со вспомогательным глаголом «sein» образует предикативную конструкцию. Она указывает на положение подлежащего в предложении, а заголовок служит в качестве сообщения. При выражении одной и той же мысли на обоих языках учитываются внутренние закономерности каждого языка. На синтаксическом уровне каждое причастие находится в синтаксической и семантической связи с различными словами, которые употребляются до или после него в предложении. Именно в этом процессе проявляется внутренняя функция причастия в предложении, то есть его использование как определения, обстоятельства или предикатива.

Rəyçi: dos.Ş.V.Aslanova